АҒАЙЫНДЫ ҚОҢЫРАТБАЕВТАР

Ағайынды Қалжан, Әуелбек және Әлібек Қоңыратбаевтарды жұрт әдебиеттанушы, жазушы және ғалым ретінде біледі. Ағайындылардың үлкені Қалжан өлеңдерімен, ғылыми-зерттеу жұмыстарымен танылған білімдар адам болған. Сонымен қатар, оның қазақтың тұңғыш заң қызметкерінің бірі екенін де айта кету керек. Әуелбек Қоңыратбаев болса, көптеген әдеби-сын, ғылыми-зерттеу еңбектерін жазған. Филология ғылымдарының докторы, профессор. Ұзақ жылдар бойы Қызылорда педагогикалық институтында қызмет атқарған. Ал, Әлібек Қоңыратбаев белгілі жазушы, бірқатар әдеби-сын, зерттеу мақалаларының, алғашқы әдебиет оқулықтары мен оқу құралдарының авторы. Ол кезінде Мұхтар Әуезовпен бірігіп "XIX ғасыр мен XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің оқу кітабын" шығарған. 1934 жылы Қазақстан Жазушылар одағының хатшысы қызметін атқарған.

Облыстық ұлттық қауіпсіздік комитетінің архив қорынан 30-жылдардағы тергеу істерін көтеріп, алғаш рет олар туралы деректерді айқындауға мүмкіншілік туып отыр.

ҚАЛЖАН

Кезінде Ахмет Байтұрсынов, Сұлтанбек Қожанов, Әлихан Бөкейханов сияқты қазақтың көрнекті қайраткерлерімен бірге жүріп, ұлттық мүдде мен егемендікті арман еткен. Түркістандағы ұлт-азаттық қозғалысты бастаған Мұстафа Шоқаймен жолдас болған. Шетелде жүрген онымен 1926 жылға дейін хат алысып тұрған. Ұлтшылдықпен күрес науқаны кезінде дербес, тәуелсіз, егеменді ел болуды ойлаған осындай аяулы адамның репрессиядан тыс қалуы мүмкін де емес еді.

Қ.Қоңыратбаев 1887 жылы Қызылорда облысы, Шиелі ауданы, "Қызылту" колхозының жерінде туып-өскен. Тергеу анкетасында партия қатарында болмағаны, сауатты, алашордалық, бай екені жазылған. Отбасы жөнінде мынадай қысқаша мәлімет бар: әйелі Қоңыратбаева Бибайша – 40 жаста, ұлы Әнуар – 20 жаста, қызы Нысан – 18 жаста, қызы Азия – 13 жаста және кенже ұлы Төлеген – 11 жаста.

Қалекең қамауға 1937 жылғы 20 қазанда алынған. Тінту кезінде оның үйінен көптеген қолжазбалар және газет-журналдар шыққан. Солардың ішінен табылған блокнottан оның өз қолымен жазылған екі беті ғана алынып, олар тергеу ісіне айғақ ретінде тіркелген. Қалған хаттар мен құжаттарды, сол кездегі тәртіп бойынша тергеуге қажеті болмағасын НКВД қызметкерлері ешқандай акті жасамастан өртеп жіберген.

Айғақ ретінде алынған блокнот беттерінен айыптаушылар "ұлтшылдық" жолдарын тауып, оны орысшалаған. Араб қарпінен аударған НКВД қызметкері оның соңына былай деп ескерту жазған: "За неимением пособия, стихи не поддаются дословному переводу". Дегенмен, шала зерттелген бұл жолдар "басты айғақ" ретінде танылған. Осыған қосымша біраз адам НКВД бөлімшесіне әкелініп, олардан куә ретінде жауап алынған. Солардың бірі - Сыбанбай Белгібаев тергеуде былай деп жауап беріпті: "1937 жылы маусым айында Қоңыратбаев Қалжан "Қызылту" колхозының "Қызыл бұрыш" үйінің меңгерушісі болып қызмет атқарды. Бір күні осы үйге келіп отырғанда, ол әңгіме үстінде өзінің өткен-кеткен өмірін еске түсірді. Арасында жанқалтасынан өз қолымен жазған қағаздарын алып, маған оқып берді. Сол кезде ол маған Кеңес өкіметінің адамы емес, алашордалық сияқты болып көрінді. Өйткені, ол көне мемлекет құрылысын және қазақтардың хандарын аңсап жазған екен".

Осы тұста айта кетейік, 1965 жылы жоғарыдағы қылмыстық іс бойынша қайта тергеу жүргізілген кезде куә С.Белгібаев және басқалары бұрынғы, 1937 жылы берген жауаптарын қуаттамаған. Олар өздерінің сауатсыздығын және орыс тілін білмейтінін айта келіп, "НКВД қызметкерлері жауап алғанда не деп жазғанын білгеніміз жоқ, талап еткен соң хаттаманың соңына қолымызды қоюға мәжбүр болдық", деген.

Тергеу ісінде Қ.Қоңыратбаевтың қай жылы, қай жерде және қандай жағдайда дүние салғаны туралы нақты деректер жоқ. Дегенмен, жанама мәліметтер арқылы шамалауға болады. Ол 1941 жылы Амурдағы Комсомольск қаласындағы НКВД-нің №22-ші лагерінде 64 жасында қатты науқастанып қайтыс болған. Туған-туыстары мұны білмей, көп жылдар бойы бұрынғы мемлекеттік қауіпсіздік органдарына үсті-үстіне арыздар жазып, оның заңсыз зардап шегіп отырғанын айтып, жауапкершіліктен босатуды өтінген. Осы көптеген арыздарға байланысты оның архивтік тергеу ісін Оңтүстік Қазақстан облысының прокуроры қайта қараған. Соның нәтижесінде бұл істе тағы бір анықтама пайда болған.

АНЫҚТАМА

Алашорда ұйымына қатысушы Қоңыратбаев Қалжанның ҚК 58-бабының 10-және 11-тармақтарымен айыпталған қылмыстық ісі бойынша.

Қоңыратбаев Қалжан белгілі ұлтшыл-алашордалық, 1936 жылға дейін Қожанов Сұлтанбекпен жеке байланыста болып, ел арасында алашордалық әдебиеттер мен өлеңдер таратқаны үшін 1937 жылы 30 желтоқсанда Оңтүстік Қазақстан облыстық НКВД-сінің үштігімен 10 жылға сотталған. Оның айыптары куәлардың жауаптарымен қоса тінту кезінде үйінен алынған алашордалық және пантюркілік әдебиеттермен толық дәлелденді. Сондықтан Қоңыратбаев Қалжанның туған-туыстарының жазған арыздарын негізсіз деп таптым. Осыған байланысты

ҰСЫНЫС:

Бұл қылмыстық іс бойынша прокурорлық наразылықты келтіруге негіз жоқтығын еске алып, 1937 жылы 30 желтоқсанда Оңтүстік Қазақстан облыстық НКВД үштігі шығарған қаулысын күшінде қалдырып, Қоңыратбаев Қалжанның туған-туыстарының арыздарын қанағаттандырудан бас тартуға.

Оңтүстік Қазақстан облысы прокурорының орынбасары Лай.
1940 жыл, 26 маусым.

Қайғы жалғыз жүрмесе керек. Сол 30-шы жылдардың аяқ жағында Қалжан Қоңыратбаевтың Алматы қаласында тұратын бауырлары Әуелбек пен Әлібекті де НКВД органдары ұстап, тергеуге алған. Бұл әділетсіздікке, заңсыздық пен зорлыққа қайран ана қалай шыдасын. Сондықтан да Рысқұл Қоңыратбаева 1954 жылы 11 тамызда Қазақ КСР прокурорына тағы бір арыз жазған.

"Менің ұлым Әлібек Қоңыратбаев 1931 жылы Алматы қаласында КазПИ-ді бітірген соң бірнеше жыл бойы Қазақстан Жазушылар одағында жауапты хатшы болып қызмет атқарды. 1937 жылы 17 маусымда (наурызда) жазықсыз сотталып, осы уақытқа дейін одан хабар ала алмай келеміз. Өмірге енді аяқ басып келе жатқан жас қаламгерді мемлекетке қарсы қылмыс жасады дегенге өз басым сенбеймін. Оның үлкен ағасы Қалжан Қоңыратбаев та сол жылы заңсыз жауапқа тартылған болатын. Ол 1931 жылы қазақ ауылдарында алғаш рет кедей шаруалардан "Қосшы" ұйымын құрған адам. Бірінші болып "Жаңа тұрмыс" колхозында ауылшаруашылық артелін ұйымдастырған. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесіне бірнеше жыл бойы мүше болған. Сөйтіп, Кеңес өкіметіне адал қызмет еткен.

Әлібек Қоңыратбаев та 1933 жылдан бастап жазу еңбектерімен айналысып келді. Оның Мұхтар Әуезовпен бірге жазған оқулық кітабы бар. Бұл ғылыми-зерттеу еңбегінде, әсіресе, жетінші класқа арналған оқулық кітаптарында ол Л.Толстой, А.Пушкин, В.Белинский және басқа да орыс жазушыларының творчествосына көңіл бөлген. Аталған еңбектерінен қазір де ешбір саяси қателіктер табыла қоймас деймін.

Егер қазір Шиелі ауданының тұрғындарынан Қалжан мен Әлібек туралы сұрастырса, ешкім оларды мемлекетке немесе халқына зияны тиген жау демес. Мен ана ретінде оларға тағылған айыптарды қабылдамаймын. Өйткені, олардың өмірі, ойлары, тірлігі тағылған айыптармен тіпті үйлеспейді.

Мен қазір 80 жасқа келдім, төрімнен көрім жақын. 1937 жылдан бастап басымнан қайғы кетпей келеді. Ендігі жерде балаларым тірі болса, соларды соңғы рет көрсем деймін. Егер олар дүние салған болса, ақталып, адал совет азаматтары қатарына қосылғандарын тілеймін.

Рысқұл Қоңыратбаева.

Бұл Сталин қайтыс болып, көптеген адамдардың ақталып, НКВД лагерьлерінен елдеріне оралып жатқан кез еді. Қазақ КСР Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің Қызылорда облыстық басқармасына Қоңыратбаева Рысқұлдың арызына сәйкес Қоңыратбаев Қалжанның үстінен қозғалған №598 қылмыстық тергеу ісін қайта қарау жөнінде жоғарыдан нұсқау түседі. Соған байланысты тергеуші 1956 жылғы ақпаннан маусымға дейін қосымша тергеу жұмыстарын жүргізеді. Істің анығына жету үшін ол бұрын сұралған куәлардан қайта жауап алады, айғақтарды зерттейді. Мұнымен шектелмей, басқа мемлекеттердің қауіпсіздік органдарынан Сұлтанбек Қожанов, Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов және басқаларының архивтік қылмыстық істерін қарайды. Осы қосымша тергеудің нәтижесін қорытындылай келіп, тергеуші Қалжан Қоңыратбаевтың қылмыстық әрекеті дәлелденбейді деп, оның жазықсыз жауапқа тартылғанын анықтайды. Бірақ, бұл шешім аяқсыз қалады.

Арада тағы бір жыл өтеді. 1957 жылы 8 наурызда облыс прокурорының наразылық білдіруіне байланысты Қызылорда облыстық сотының Президиумы Оңтүстік Қазақстан НКВД-сының 1937 жылы 30 желтоқсанда шығарған шешімін бұзып, Қалжан Қоңыратбаевтың үстінен қозғалған қылмыстық істі өндірістен қысқартады.

Бұл әңгімемізді осымен аяқтауға болатын еді, бірақ Қалжан Қоңыратбаев іс жүзінде кінәсі жоқ деп табылғанымен, заң жүзінде ақталмаған күйі қалды. Өйткені, іс оның қылмыстық әрекетін дәлелдейтін негіздер жеткіліксіз болғандықтан ғана қысқартылған. Ал, шынында оның әрекеттерінде ешбір қылмыстың құрамы жоқ еді. Осыған орай 1958 жылы інісі Әуелбек Қоңыратбаев Қазақ КСР Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің төрағасы Губинге хат жазып, онда мынадай өтініш білдірген:

"Мен сізге 1937 жылы сотталған Қалжан Қоңыратбаевтың тағдыры жайында айтқым келеді. Ол өздігінен білім алып, 1910 жылдан бастап өлеңдер мен әңгімелер жазып, жазушы болған. Қазан төңкерісінен кейін Кеңес өкіметінің жұмыстарына белсене араласқан. Қазақстан Орталық Атқару Комитетіне мүше болып, бірнеше рет сайланған. 1918 - 1925 жылдары Қызылорда уездік және Сырдария губерниялық Советінің тұрақты депутаты болған. Азамат соғысы кезінде, яғни 1918 жылы ол Түркістан республикасы өкіметінің тапсырмасы бойынша Арал жерін жаулап алмақшы болған ақтарға қарсы өз еріктерімен келіскен 200 адамды ұйымдастырып, майданға жіберген. Алдын ала партия қатарына қабылдап, қолдарына партбилеттер тапсырған. Кейіннен партия басшылары ақ-қарасын ажыратпай, Қалжан Қоңыратбаев партбилеттерді кім-көрінгенге таратты деп оны айыптаған. Бірақ Қалжанның партбилеттерді тек майданға бара жатқан шаруакедейлерге бергені жөнінде көзі тірі куәлар бар, олардан сұрауға болады. 1932-1934 жылдары оның екі кітабы баспадан басылып шықты: "Қой өсіру шаруашылығы" және "Түйе өсіру шаруашылығы". Күріш өсіру жөніндегі еңбегін енді бастап еді.

Қоңыратбаев Қалжан 1941 жылы әбден қартайып, Амурдағы Комсомольск қаласындағы лагерьде қайтыс болды. Оның жалғыз ұлы Ұлы Отан соғысында ерлікпен қаза тапты. Міне, осы жағдайларды ескере отырып, Қоңыратбаев Қалжанның тергеу ісін қайта қарап, оны ақтауды өтінемін.

Өтініш білдіруші Ә.Қоңыратбаев
Қызылорда қаласы, 1958 жыл, 22 маусым".

Бұл арыз да аяқсыз қалды. Арада тағы біраз жылдар өтті. Тек КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1989 жылғы 16 қаңтарда қабылданған белгілі Жарлығы бойынша Қызылорда облысының прокуроры 1990 жылғы 18 маусымда Қалжан Қоңыратбаевтың архивтік қылмыстық ісі жайында Қазақ ССР Прокурорына ұсыныс жасап, Қазақ ССР Жоғарғы Соты арқылы оны мүлдем ақтауды сұрады.

ӘУЕЛБЕК

Әдебиеттану және этнография ғылымдарына ерекше үлес қосқан қазақтың ірі ғалымдарының бірі, филология ғылымдарының докторы, профессор. Ол артына жиырмадан астам монографиялық зерттеу еңбектер, бес жүзден астам ғылыми мақалалар мен көркем шығармалар қалдырған. Олардың көбісі кезінде жарияланбай, қолжазба күйінде қалған. Бұл мақалада біз осының себебіне тоқталып өтуді жөн көрдік.

Өткен ғасырдың 30-50 жылдары құтыңа ұшырағандардың басым көпшілігі антикеңестік үгіт пен насихат жүргізгені үшін айыпталған екен. Сондай құтқа көрінгендердің бірі – Әуелбек Қоңыратбаев.

Ол 1905 жылы Қызылорда облысы, Шиелі ауданы, "Қызылту" колхозында туып-өскен. Тоғыз жасына дейін осы ауылдағы мектепте оқып, сосын Ташкент қаласындағы балалар үйінде білім алады. 20-жылдары Ташкенттегі қазақ-қырғыз институтында оқып, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, Х.Досмұхамедов сияқты арыстарымызбен бірге дәріс алған. Кейіннен мектептерде мұғалімдік қызмет атқарады. Сейте жүріп, газет-журналдар редакциясында қызмет істеген. Ә.Қоңыратбаев 1934 жылы Мәскеудегі Бүкілодақтық журналистика институтына (БКИЖ) түсіп оқиды. Сол жылы Николаев деген біреу Ленинградта С.М.Кировты өлтірген болатын. Күні бүгінге дейін бұл қылмыстың сыры ашылған жоқ. Бірақ, бұл "күнделікті" істі Сталин кейіннен саяси тұрғыдан бағалап, ішкі "жауларды" іздеуге нұсқау берді. Кировтың өліміне байланысты "оппортунист" ретінде Ә.Қоңыратбаев та айыпталып, Сокольники аудандық партия комитетінің шешімімен партия қатарынан шығарылған. Архивтік құжаттарға қарағанда, оған БКИЖ-да бірге оқып жүрген қазақ жастарының Кировтың өлімі, Қазақстандағы ашаршылық,, сырт елге қоныс аударып көше бастаған шаруалар туралы саяси астары бар әңгімелерін есті тұра институттың партия ұйымына хабарламадың деп кінә тақкан.

Әукең көп ұзамай Алматыға оралады. Осында әр түрлі қызметтер атқарады. "Социалистік Қазақстан" газетінің редакциясында да жұмыс істейді. Алайда, 1937 жылғы зобалаң ағайынды Қоңыратбаевтарды да айналып өткен жоқ. Үшеуі бірдей НКВД-нің қолына түсіп, тергеуге алынды. Сол жылғы желтоқсан айында Қалжан мен Әлібек "халық жауы" атанып, ату жазасына кесілді. Әуелбек Қоңыратбаевтың үстінен жиналған деректер, шамасы, жеткіліксіз болған болуы керек, кешіктіре қамаудан босаған. Бірақ, көп жылдар бойы ол НКВД-КГБ органдарының бақылауында жүрген. Тек өзінің сақтығының арқасында аман қалған. Сонымен қоса Ә.Қоңыратбаевты жиі-жиі жер аударып,, тұрақты жерін өзгертіп отырған. Мүмкін оның жазалаудан аман қалған себептерінің бірі осы болар. Анкетасындағы мәліметтерге қарағанда, ол 1938-1940 жылдары Жаркент, Қоғалы (Алматы облысы) аудандарында мұғалім болған. 1940-1941 жылдары Түркістанға жіберіліп, мақта зауытының кадр бөлімін басқарған. Арасында Кентаудағы орта мектепте мұғалімдік еткен. 1941-1942 жылдары Қызыл Армия қатарында (РККА) әскери қызметін өтеген. 1942-1944 жылдары Қарақалпақ АССР-ның халық ағарту саласында істеген, 1944 жылдан бастап Қазақ КСР Ғылым академиясының көне түркі және Орта Азия әдебиеті мамандығы бойынша аспирант, кейіннен аға ғылыми қызметкер, бөлім меңгерушісі қызметтерін атқарған. Осы жылдары Ә.Қоңыратбаев қазақтың ауыз әдебиетін жинауға белсене қатысып, республикаға кеңінен танылған. Өзінің жеке еңбектерімен қатар ол М.Әуезовпен бірігіп "Қазақтың лиро-эпосы. Қазақ әдебиетінің тарихы" оқулығын жазады.

Өкінішке қарай, ұзамай қайтадан жер аударылады. Бұл жолы ол туған жері — Қызылордаға жіберіледі. Оған Қазақстан КП(б) Орталық Комитетінің 1947 жылғы қаңтардағы "Қазақ КСР Ғылым академиясының Тіл және әдебиет институтының жұмысындағы өрескел саяси қателіктер туралы" қаулысы себеп болады. Мұнда ғалымдардың көбісі еңбектерінде "өткен заманды насихаттайды, зерттеулерінде күрделі саяси қателіктер жібереді, ұлтшылдық сипаттағы бұрмалаулар жасайды" деген айыпқа тартылған. Осыдан кейін Т.Нұртазин секілді көптеген ғалымдар қызметтен босаған. Соның ішінде Ә.Қоңыратбаев та болды. Ол Қызылордаға келгесін педагогикалық институтқа кафедра меңгерушісі болып орналасқан.

1950 жылы Қазақстан тарихына қатысты мәселе тағы көтерілді. Бұл жолы оған түркі болған "Правда" газетінде жарияланған Шойынбаев, Айдарова және Якуниннің "Қазақстан тарихының мәселелері маркстік-лениндік тұрғыда баяндалсын" деген мақаласы еді.

Сол кезде тәртіп бойынша бұл мақала жергілікті бастауыш партия ұйымдарында талқыланды. 1951 жылғы 4 мамырда осы тақырыптардағы ашық жиналыс Қызылорда педагогикалық институтында да өткен. Баяндаманы сол кездегі облыстық партия комитетінің хатшысы Б.Ермекбаев жасайды. Ол М.Әуезов пен Ә.Қоңыратбаевтың есімдерін атап, сынайды.

Ә.Қоңыратбаевтың кінәсі 1948 жылғы Қазақ КСР Ғылым академиясының Тіл және әдебиет институты басып шығарған "Қазақ әдебиеті тарихының" бірінші томына енгізілген "Наурызбай — Қаншайым" поэмасында Кенесарының інісі Наурызбайды "батырлық тектен шығады" деп жазғаны екен. Баяндама бойынша 13 адам шығып сөйлеген. Солардың бірі – тарих ғылымы кафедрасының меңгерушісі Шеревский. Ол өзінің сөзінде былай депті: "Жалған тарихшы Е.Бекмаханов қазақ тарихын зерттеуде шындықты бұрмалап, партияға қарсы қылмыстық әрекеттер жасады. Тарихи құжаттар Кенесары халықтың барып тұрған қас жауы екенін, оның ешуақытта да ұлт-азаттық қозғалысының көсемі болмағанын дәлелдейді. Бұл сияқты жағдайлардың бәрі біздегі филология ғылымдарының кандидаты Ә.Қоңыратбаев жолдасқа ертеде-ақ белгілі болған. Бірақ, ол бұл фактілерге маркстік тұрғыдан қарамай, оны өзінше теріс дәріптеумен болды". Сөз сөйлегендер бірауыздан "Правда" газетінде жарияланған мақаланы дұрыс деп тапқан. Соңынан Ә.Қоңыратбаев сөйлеген. Ол Кенесарының іс-әрекеттерін теріс бағалауға мәжбүр болған. Бірақ, бұл оны құтқармайды. Керісінше құдалау өрши түседі...

1951 жылғы 20 қазанда "Ленинский путь" газетінде "На неверных позициях" деген атпен тағы бір мақала жарияланады. Бұл жолы Ә.Қоңыратбаевтың "айыбы" кеңейтілді. Белгісіз автор (мақалада оның аты-жөні көрсетілмеген) оған бес түрлі айып тағады. Біріншісі, Исатай Тайманов көтерілісі қарсаңындағы Бөкей ордасының қоғамдық қатынасына байланысты лекциясында өрескел саяси қателіктер жібереді. Ол осы Ресейге қосылғандарды біржақты бағалап, бұл "орыс патшасының ұлттық езуі" дейді. Сөйтіп, жағдайдың қазақ халқына прогрессшіл мәнісін көрсетпейді. Екіншісі, С.М.Киров атындағы университетте Шығыс әдебиеті бойынша лекция оқып жүргенде, Абайдың шығармалары және көзқарасы жөнінде де күрделі қателіктер жіберді. Ол Абайды діни ақындар тобына қосты. Үшіншісі, Қызылорда пединститутында өткен "Алтынсарин өлеңдеріндегі реализм" атты ғылыми конференцияда жасаған баяндамасында ол ағартушының философиялық позициясын ашық көрсетпейді. Төртіншісі, "Қазақ әдебиеті тарихының" бірінші томына енгізілген реакциялық ақын Жүсіпбек Шайхисламовты Кенесары туралы өлеңіне байланысты мақаласында Кенесары мен Наурызбайды ұлттық батыр ретінде көрсеткен. Бесіншісі, оның идеялық-теориялық өрісі төмен, маркстік-лениндік методологияны терең білмейді. Өзінің күнделікті ғылыми және оқулық жұмысында оларды пайдалана алмайды.

Осы "кемшіліктері" үшін Ә.Қоңыратбаев кафедра меңгерушілігінен тағы да босатылады. Сөйтіп, жоғары дәрежелі маман, ғалым 1951 жылдан бастап Жаңақорған ауданына қарасты "Төменарық" кеңшарындағы ауыл мектебінің бастауыш кластарына сабақ береді. Содан Қызылордаға 1955 жылы ғана оралған. Мұнда ол 1986 жылы дүние салғанға дейін педагогикалық институттың доценті және профессоры қызметтерін атқарған.

Тағы бір айта кететін жайт, Ә.Қоңыратбаев 1937-1938 жылдары өзінің кінәсіздігін айтып, жоғары жаққа бірнеше рет хат жазған. Соңғы хатты СОКП Орталық Комитетіне Шверниктің атына 1958 жылы жолдаған. Осы хат онын партиялылығын қалпына келтіруіне себепкер болады. Әрине, Ә.Қоңыратбаев заң жүзінде сотталмаған. Бірақ, осындай саяси науқаншылық кезеңдерінің заңсыз соққысын көп көрген.

ӘЛІБЕК

Қазақ әдебиетінің көрнекті өкілдерінің бірі Әлібек Қоңыратбаев туралы Қазақ КСР энциклопедиясында былай делінген: "Қоңыратбаев Әлібек Қоңыратбайұлы (7.10.1907 ж. қазіргі Қызылорда облысы Шиелі ауданы "Қызылту" колхозы, — 1937 ж.) — совет жазушысы, аудармашы, сыншы. 1915 ж. туған ауылында мектепте оқыды. 1926-30 жж. Ташкенттегі Қазақ Халық ағарту институтын бітірді. 1930-32 жж. мектепте мұғалім. "Жаңа әдебиет" журналында (қазіргі "Жұлдыз") әдеби қызметкер, бөлім меңгерушісі болып қызмет атқарған. 1934 жылы Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының хатшысы. 1934-37 жж. Қазақстан мемлекет баспасында оқу құралдары бөлімінің меңгерушісі болған. Қоңыратбаев бірқатар әдебисын, зерттеу мақалалардың аудармалардың, алғашқы әдебиет оқулықтары мен оқу құралдарының авторы".

Міне, оқырман өзі де байқаған болар, Әлібек Қоңыратбаевтың шығармашылық өмірі қайғылы 1937 жылмен үзілді-кесілді аяқталған. Оның кейінгі тағдыры туралы Қазақ КСР энциклопедиясында ештене айтылмаған.

Сонымен, Әлібек Қоңыратбаев не үшін НКВД қолынан қаза тапты? Жауапты №451312 архивтік құжаттан іздеп көрелік.

Әдепкі жауап 1937 жылғы 15 наурызда алынған. Хаттама өте қысқа. Тергеушінің "ұлтшыл-контрреволюционерлер терроршыл ұйымына кіріп, насихат жүргізгеніңізді мойындайсыз ба?" деген жалғыз сұрағына ол: "Мен ешқандай да контрреволюциялық ұйымға кірген емеспін және бұзық әрекеттер мен терроршыл насихат жүргізгенім жоқ,"— деген.

Осыдан кейін тергеуде ұзақ үзіліс болған. Келесі жауапты Ә.Қоңыратбаевтан тура жеті айдан кейін, 3 қарашада алған. Әрине, НКВД қызметкерлері бұл арада жайбарақат отырмаған болуы керек. Қолымызда айғақ болмаған соң олардың қандай заңсыздыққа барғанын айту қиын. Бірақ, ұзаққа созылған үзілістен кейін Әлібек Қоңыратбаев бұрынғы берген жауабын өзгертіп, өзін "ұлтшылмын", "контрреволюционермін", "шпионмын" деп мойындағанына қарағанда, оған қиянат жасалғаны анық.

Тергеу барысында оған мынадай айыптар тағылған: "Әлібек Қоңыратбаев 1933 жылы Ілияс Жансүгіровпен антикеңестік, ұлтшылдық, терроршыл-диверсиялық, шпиондық-көтерілісшіл ұйымға тартылып, соның құрамында контрреволюциялық жұмыстарға белсене қатысқан. Атап айтқанда:

а) Жүргенов, Тоғжанов және басқаларының араласуымен өткен бірнеше күпия жиналысқа қатысып, Қазақстанды КСРО-дан бөліп әкетуді, орнына ұлтшыл-буржуазиялық мемлекет орнатуды ойластырған;

ә) террорлық топқа кіріп, Қазақстан КП(б) Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Мирзоян жолдасты өлтіруге дайындық жасаған;

б) Жүргенов пен Жансүгіровтің тапсырмасы бойынша террорлық топқа Тәжібаевті және Жаңғалинді тартқан;

в) студенттік жастар арасында антикеңестік үгіт жүргізіп, оларды террор мен Кеңес өкіметіне қарсы көтеріліске шақырған;

г) контрреволюциялық жұмыска Мәмбетованы тартқан;

д) баспа беттерінде антикеңестік, ұлтшыл идеология жүргізіп отырған. Сондай-ақ КСРО-ға қарсы ұлтшыл-контрреволюциялық шығармаларды жарыққа шығарған".

Осы айыптаумен Ә.Қоңыратбаев 1937 жылғы 1 желтоқсанда Алматы облыстық НКВД үштігімен ату жазасына кесілген. Үкім келесі күні жасырын түрде жүзеге асырылған. Сондықтан туыстары оның өлі-тірісін көпке дейін білмей келген. Тек 1954 жылы анасы Рысқұл Қоңыратбаева бел байлап, ізсіз жоғалған ұлдарын іздестіре бастағанын жоғарыда айтқанбыз. Соның нәтижесінде Ә.Қоңыратбаевтың қылмыстық ісі архивтен көтеріліп, қайта қаралады. Қосымша тергеу кезінде идеология жағынан ұстамдылығын айқындау мақсатында оның басқа авторлармен (М.Әуезов, М.Жолдыбаев, М.Қаратаев) бірігіп жазған кітаптарына сараптама тағайындалады. Сарапты жүргізген Абай атындағы педагогикалық институттың аға оқытушысы Т.Әбдірахманов екен. Ол 1955 жылғы 16 шілдеде Ә.Қоңыратбаевтың авторлығымен жазылған үш кітаптың ("XIX және XX ғасырдағы қазақ әдебиеті". Хрестоматия. 4 класс. Алматы, 1934 жыл) мазмұнын зерттеп, онда "өрескел саяси-идеялық қателіктер жоқ" деген қорытынды береді.

Сонымен қатар Ә.Қоңыратбаевтың ақталуына себеп болған тағы бір құжатты жария етейік. Ол –1955 жылы 23 мамырда берген ақын Ә.Тәжібаевтың жауабы. Жауап алу хаттамасы көлемді болған соң біз оның түпнұсқасын сақтап, тек үзінді келтірейік.

"Вопрос: За что был арестован Конратбаев?

Ответ: Какие причины послужили основанием к аресту Конратбаева, мне не известно.

Вопрос: Охарактеризуйте политические взгляды Конратбаева.

Ответ: В области художественной литературы в стихах, рассказах, очерках и других произведениях, которые мне приходилось читать, Конратбаев каких-либо антисоветских или националистических идей не проповедывал. В то время, когда писались им эти произведения, они оценивались положительно. В литературоведческой деятельности Конратбаев по отдельным вопросам в отношении казахского эпоса и народных акынов середины XIX века имел свою особую точку зрения, которая разделялась тогда многими видными литературоведами. Он был также сторонником включения всех акынов XIX столетия, в том числе и придворных, в историю казахской литературы, объясняя это тем, что в истории русской литературы Жуковский занимает видное место, хотя он считался в свое время придворным поэтом.

Конратбаев состоял несколько лет в комсомоле, был активным в общественной жизни, выступал с докладами о задачах советской поэзии с критикой и разбором отдельных произведений писателей Казахстана. В своих выступлениях Конратбаев призывал шире и глубже отражать современность в литературе.

За все время, сколько я знал Конратбаева, он в моем присутствии каких-либо высказываний антисоветского характера или антиобщественных поступков не допускал".

Қосымша тергеудің қорытындысы бойынша Ә.Қоңыратбаев 1955 жылы 14 қазанда сот арқылы толық ақталды. Бірақ, анасы Рысқұл Қоңыратбаева бұл шешімге қанағаттанбай, 1956 жылғы 27 наурызда Қазақ КСР Мемлекеттік Қауіпсіздік Комитетіне қайта өтініш білдірген. Осы өтініштен кейін Әуелбек Қоңыратбаевтың МҚК қызметкерлері шақырып, оған Әлібек Қоңыратбаевтың "10 жылға сотталып, жазасын өтеп жүрген еңбек түзеу лагерінде 1946 жылы 15 қарашада асқазандағы жаралы кеселден дүние салғанын" хабарлаған.

Міне, бұрынғы МҚК кезінде қалыптасқан әдет бойынша репрессия құрбандары туралы шындық өз халқынан осылай жасырылған. Соның салдарынан мыңдаған адам өздерінің жақын туған-туыстарының тағдырлары жайында хабарсыз болған. Көбісі олардың өлі-тірісін білмей дүниеден өткен. Солардың бірі — Әуелбек Қоңыратбаев. Оның бар жұбанышы сол Қалжан мен Әлібектің ақталып, солардың таза есімдері ел-жұртына оралғаны болды.

Әңгімемізді қорытындылай келіп, былай дегіміз келеді. Жылдар бойы күпия болып келген Қалжан, Әуелбек және Әлібек Қоңыратбаевтардың сталиндік құғын-сүргінге ұшырап, басынан кешкен қайғылы оқиғасы алғаш рет жарияланып отыр. Мұны біз Қоңыратбаевтар әулеті алдындағы парызымыз деп білдік. Өкінішке қарай, Қоңыратбаевтардан тергеу кезінде алынған көптеген қолжазбалар біржола жоғалып кеткен. Міне, бұлардың орны ешуақытта толмайды.

Осымен қазақ халқының тұлғалы азаматтарының қатарында болған ағайынды Қоңыратбаевтар жөніндегі деректердің соңына нүкте қойдық.

ҚЫЗЫЛОРДА.

● Қалжан Қоңыратбаев

● Әуелбек Қоңыратбаев

● Әлібек Қоңыратбаев

Әмірхан БӘКІРҰЛЫ,
Ұлттық қауіпсіздік қызметінің отставкадағы полковниги.